

TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI REPRODUKTIV VA IJODIY KOMPONENTLARI O'ZARO BOG'LIQLIGINI TA'MINLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rashidxon Uulu Atabek

*Turan Internatioanl University o'qituvchisi, Namangan davlat pedagogika
instituti mustaqil izlanuvchisi*

atabekrashidxonugli@gmail.com

ORCID: 0009-0009-3327-4909

Annotatsiya: Talabalarning mustaqil ishini tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, talabalarning mustaqil topshiriqlarini tashkil etish metodikasiga oid Respublikamizda hamda Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida olib borilga tadqiqotlar tahlil qilingan. Talabalarning mustaqil ta'limini va ishini tashkil etishning turli jihatlari keltirilgan. Talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligini epistemik ta'minlash maqsadida pedagogika fanlaridan "talabalarning mustaqil ishi"ni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish zaruriyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Talabalarning mustaqil ishi, reproduktiv komponent, ijodiy komponent, pedagogik texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, mustaqil ta'lim, kognitiv faoliyat, pedagogik tayyorgarlik, epistemik yondashuv.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕПРОДУКТИВНЫХ И ТВОРЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.

Аннотация: В статье анализируются теория и практика организации самостоятельной работы студентов, методология организации самостоятельных заданий студентов, исследования, проведенные в нашей Республике и Содружестве Независимых Государств. Представлены различные аспекты организации самостоятельного обучения и работы студентов. Подчеркивается необходимость совершенствования «самостоятельной работы студентов» в педагогических дисциплинах на основе передовых педагогических технологий с целью эпистемологического обеспечения взаимосвязи репродуктивной и творческой составляющих самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: Самостоятельная работа студентов, репродуктивный компонент, творческий компонент, педагогические технологии, профессиональная компетентность, будущий учитель, самостоятельное обучение, когнитивная деятельность, педагогическая подготовка, эпистемологический подход.

ENSURING THE INTERCONNECTION OF THE REPRODUCTIVE AND CREATIVE COMPONENTS OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract: *The theory and practice of organizing independent work of students, the methodology of organizing independent tasks of students, research conducted in our Republic and the Commonwealth of Independent States is analyzed. Various aspects of organizing independent learning and work of students are presented. The need to improve "independent work of students" in pedagogical disciplines on the basis of advanced pedagogical technologies is highlighted in order to epistemically ensure the interconnection of the reproductive and creative components of students' independent work.*

Keywords: *Independent work of students, reproductive component, creative component, pedagogical technologies, professional competence, future teacher, independent learning, cognitive activity, pedagogical training, epistemic approach.*

KIRISH

Pedagogika oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi bu talabning shaxsiyati va ishining asosiy xususiyatlarini ta'minlaydigan pedagogik tayyorgarlikdir.

"Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli farmonida "mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish va xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlarini, o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish; oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishi uchun infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish" kabi ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan"[1].

Farmonda belgilangan vazifalarni bajarish uchun dastlab, mustaqil ta'limni tashkil etish shakl, usul va vositalarini takomillashtirish lozim. Buning uchun sohaga oid olib borilgan olimlarning ishlarini ta'hlil etishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda bu borada, ya'ni oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'limni tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, talabalarning mustaqil topshiriqlarini tashkil etish metodikasiga oid tadqiqotlar G.J.Abilova[2], N.A.Muslimov[3], B.R.Muqimov[4], D.M.Maxmudova[5], M.U.Qo'chqarov[6], X.C.Bakieva[7], I.X.Iminaxunova[8], S.A.Boltaboyev[9], M.M.Qambarov[10],

I.I.Hayitova[11], M.A.Tursunov[12], Sh.R.Qo'qonboyeva[13], M.E.Axmedova[14], T.D.Dilshodbekov[15], M.G'.Boratova[16], D.T.Yaxshiboyeva[17] kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xususan, N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinov, B.R.Muqimovlar kasb ta'limi yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan bo'lajak mutaxassislarni mustaqil o'quv faoliyatini va mustaqil ta'limini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirgan. D.M.Maxmudova va M.U.Qo'chqarovlar oliy ta'lim muassasalarida talabalarning matematika fanidan mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirish jarayonlarida muammoli masalalardan foydalanish metodikasini ishlab chiqqan. X.C.Bakieva boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurini rivojlantirish metodikasiga doir izlanishlar olib borgan. I.X.Iminaxunova tibbiyot oliy ta'lim muassasalari talabalarining ingliz tili fanidan mustaqil ta'limini va topshiriqlarini tashkil etish nazariyasini o'rgangan. Sh.R.Qo'qonboyeva bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda mustaqil ta'limdan foydalanishni nazariy va amaliy jihatdan ilmiy asoslagan. M.G'.Boratova va D.T.Yaxshiboyevalar talabalarni biologiya turkumiga kiruvchi fanlardan mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borgan. M.E.Axmedova kredit-modul tizimi uchun tilshunoslik fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rgangan. S.A.Boltaboyev ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etgan. M.M.Qambarov pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarning mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirgan. G.J.Abilova, I.I.Hayitova, M.A.Tursunovlar talabalarining mustaqil ishlarini axborot ta'lim muhitidan va elektron ta'lim resurslardan foydalanib tashkil etish mexanizmini ishlab chiqqan. T.D.Dilshodbekov oliy harbiy ta'lim muassasalarida mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasini ishlab chiqqan.

Bu kabi tadqiqotlar Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida, ya'ni talabalarning mustaqil ta'limini va ishini tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni tashkil etishda ilmiy nashrlarda bo'lajak

o'qituvchilarni pedagogik tayyorlashning turli jihatlari keltirilgan. Bularga oliy ta'lim muassasalarida talabalarni pedagogik tayyorlashning maqsadlari, tuzilishi, mazmuni va shakllari va usullarini optimallashtirish bo'yicha tadqiqotlar O.A. Abdullina, E.P. Belozertsev, V.S. Lednev, A.I. Piskunov, P.I. Pidkasisty, I.L. Shaidenko va boshqalar; o'qituvchilarning pedagogik tayyorgarligi davrida kasbiy tafakkuri rivojlanishining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini ochib beruvchi ilmiy ishlar O.S. Anisimov, Yu.N. Kulyutkin, A.A. Orlov, G.S. Suxobskaya va boshqalar; bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirish shartlarini izlashni aks ettiruvchi ishlar V.I. Zagvyazinskiy, I.A. Zyazyun, V.A. Kan-Kalik, N.Yu. Postalyuk, I.E. Sinitsa va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ushbu kontseptsiyaning aksiologik tahlili bo'yicha tadqiqotlar V.A. Slastenin, I.L. Fedotenko, E.N. Shiyanov va boshqalar tomonidan olib borilgan.

Ushbu va boshqa mualliflarning asarlarini tahlil qilish bizga bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tayyorgarligini faqat pedagogik fanlarni o'rganish bilan cheklanib qolmaydigan yaxlit, integratsiyalashgan jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. "Pedagogik tayyorgarlikning integrativ tabiati pedagogika oliy ta'lim muassasasida o'rganiladigan barcha fanlarni pedagogikalashtirishda ifodalanadi"[18]. Ijtimoiy fanlar kursi talabalarning inson shaxsining kosmoplanetar mohiyatini tushunishlarida ifodalangan kasbiy tafakkurining yangi paradigmasini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu asosda bo'lajak o'qituvchilar ta'lim falsafasi va gumanitar fanlar maqsadlari haqida zamonaviy tasavvurni rivojlantiradilar.

Madaniyatshunoslik fanlari bo'lajak o'qituvchilarga madaniyat tarixi va maktab va pedagogika tarixining o'zaro bog'liqligini, shuningdek, pedagogik g'oyalar va tushunchalarning mamlakatlar va xalqlarning ijtimoiy-madaniy va etnik xususiyatlariga bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Fanga oid predmetlar pedagogik vazifa sifatida o'rganiladi, ya'ni bo'lajak o'qituvchilar nafaqat o'qitadigan fanning mazmunini, balki uni maktabda o'rganishning didaktik ma'nosini ham o'zlashtiradilar.

Kasbiy pedagogik tayyorgarlikka nisbatan mustaqil, ammo o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lgan tayyorgarlik tizimlarini (umumiy madaniy, fanga oid, psixologik

va pedagogik va boshqalar) birlashtirgan tizim sifatida yondashganda, pedagogik tayyorgarlik uning asosiy yo'nalishi bo'lib qoladi.

“Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy va pedagogik tayyorlashning asosiy maqsadi ijodiy individuallikka ega bo'lgan o'qituvchi-pedagog shaxsini shakllantirish va rivojlantirish bo'lishi kerak”[19], deb ta'kidlaydi A.I. Piskunov, nafaqat talabalar tomonidan ilmiy bilimlarni egallashga, balki, eng avvalo, ularning kasbiy madaniyatni o'zlashtirishiga ishora qilib, uni umuminsoniy madaniyatning bir qismi deb biladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ishi kasbiy va pedagogik tayyorgarlik muammolarini hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda uni samarali tashkil etishga katta ahamiyat berilmoqda, chunki Oliy kasbiy pedagogik ta'limning Davlat ta'lim standartlarida o'qish vaqtining 50% auditoriyadagi fanlarni o'rganishga va 50% talabalar mustaqil o'qish vaqtiga ajratilganligi ko'rsatilgan.

Pedagogika oliy ta'lim muassasasining o'quv jarayonida talabalarning mustaqil ishi o'rnini aniqlashdan oldin, biz “mustaqil ish” tushunchasini aniqlashga turli yondashuvlarni ko'rib chiqish va uning turlari va funktsiyalarini umumta'lim maktab didaktikasi kontekstida tavsiflash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, bu tamoyillar ko'plab mualliflar oliy ta'limda mustaqil ishlarni tashkil etish nazariyalarini ishlab chiganlar.

Ba'zi tadqiqotchilar mustaqil ishni o'qitish usuli sifatida ta'riflaydilar (I.I. Koblyatskiy, A.G. Kovalev, N.V. Kuzmina, M.N. Skatkin, L.V. Jarova), boshqalari esa uni o'rganish texnikasi sifatida ta'riflaydilar (M.L. Danilov, B.P. Esipov). I.Ya. Lerner, M.I. Maxmutov va R.A. Nizamov mustaqil ishni faoliyat turi sifatida; I.E. Untni o'rganish usuli sifatida; M.G. Garunov va P.I. Pidkasistyni o'quv faoliyatini tashkil qilish vositasi sifatida; N.F. Kalashnikova faoliyat turi, ish shakli va ko'nikma va malakalarni egallash tizimi sifatida; A.L. Dumchineni o'quv faoliyatini tashkil qilish vositasi va bilim olish, mustaqil tadqiqot o'tkazish, ijodiy qayta ishlash va yangi ilmiy ma'lumotlarni qo'llash usuli sifatida o'rganishgan.

R.B. Sroda talabalarning mustaqil ishini “ular maksimal faollik, ijodkorlik, mustaqil fikrlash va tashabbuskorlik bilan bajaradigan faoliyatlar”[20] deb

ta'riflashni taklif qilgan. Biroq, bu ta'rif talabalarning reproduktiv darajadagi mustaqil ishlarini istisno qiladi.

B.P.Esipov talabaning mustaqil ishini "o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, lekin uning ko'rsatmalariga muvofiq, bu maqsad uchun maxsus ajratilgan vaqtda bajariladigan ish" deb ta'riflagan; bu holda, talabalar topshiriqda qo'yilgan maqsadga ongli ravishda erishishga intilishadi, o'z harakatlarini namoyish etadilar va aqliy yoki jismoniy (yoki ikkalasi ham) harakatlarining natijalarini u yoki bu shaklda ifodalaydilar[21]. B.P.Esipov qo'shimcha ravishda ba'zan mustaqil ish faqat o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan materialdan kelib chiqadigan talabalarning mulohazalarida xulosalarning mustaqilligi sifatida tushuniladi deb ta'kidlagan. Bunday faol aqliy faoliyat juda qimmatlidir, ammo talabaning mustaqil ishini uncha qisqartirib bo'lmaydi.

Ishni mustaqil ravishda bajarish uchun talabaning faoliyatiga hech kim aralashmaydigan, o'zi kuchlarini jamlaydigan va oldiga qo'yilgan vazifani hal qiladigan vaqt kerak.

L.V.Jarova mustaqil ishni "o'qituvchining ko'rsatmalari va ko'rsatmalariga amal qilib, o'quvchilar mustaqil ravishda ta'lim vazifasini hal qiladigan, kuch va faollikni namoyish etadigan o'qitish usuli"[22] deb ta'riflashni taklif qigan. Bu ta'rif mustaqil ishning funktsiyalarini sezilarli darajada toraytiradi, ularni faqat kognitiv funktsiyalarga qisqartiradi.

P.I. Pidkasisty mustaqil ishni quyidagi o'quv vositasi sifatida ko'rib chiqadi:

- har bir aniq o'quv vaziyatida ma'lum bir didaktik maqsad va vazifaga mos keladi;

- talabada bilimsizlikdan bilimga o'tishning har bir bosqichida ma'lum bir sinfdagi kognitiv muammolarni hal qilish va shunga mos ravishda aqliy faoliyatning quyi darajasidan yuqori darajasiga o'tish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar hajmi va darajasini rivojlantiradi;

- talabada o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda o'z bilimlarini mustaqil va tizimli ravishda kengaytirishga va ilmiy axborot oqimida harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga psixologik munosabatni rivojlantiradi;

- talabaning kasbiy faoliyat, bilish va xulq-atvor usullarini o'zlashtirishda o'zini o'zi tashkil etishi va o'zini o'zi tarbiyalashi uchun muhim shartdir;

- o'quv jarayoni va kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonida talabaning mustaqil kognitiv va ilmiy-ishlab chiqarish faoliyatiga pedagogik rahbarlik va boshqaruvning muhim vositasidir[23].

P.I. Pidkastyning fikricha, mustaqil ish, bir tomondan, o'quv jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarishning pedagogik vositasi bo'lib xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, u o'quv va ilmiy bilimlarning o'ziga xos shaklini ifodalaydi.

V.K. Buryak talabalarning mustaqil ishlarining mohiyatini ishonchli tarzda ochib beradi, uni tashqi va ichki jihatlarini tahlil qilishdan, ularning yaqin birligi va o'zaro bog'liqligidan kelib chiqadi. Uning fikricha, tashqi jihat o'qituvchining o'qitish funktsiyalari bilan, ichki jihat esa talabaning kognitiv funktsiyalari bilan belgilanadi. Talabaning funktsiyasi murakkabroq bo'lib, maqsadli, faol kognitiv faoliyatni ta'minlaydigan murakkab xulq-atvor harakatlarini ifodalaydi, bunda fikrlash, analitik va sintetik jarayonlar yetakchi rol o'ynaydi - bu samarali o'rganishning asosiy xususiyati.

Tadqiqotchining so'zlariga ko'ra, o'qituvchining vazifalariga ishning motivlari va maqsadini, uni amalga oshirish ketma-ketligini, natijalarni talabalarning o'zlari tekshirish usullarini va ularni taqdim etish usulini belgilaydigan mustaqil ish uchun og'zaki yoki yozma topshiriqlar ishlab chiqish kiradi. Ya'ni, o'qituvchi "nafaqat talabalarning amaliy harakatlarini kuzatadi, balki bu harakatlarni ham kuzatib boradi, talabalarga mumkin bo'lgan xatolarning oldini olish uchun o'z vaqtida ko'rsatmalar beradi, talabalarning mustaqil faoliyatini tahlil qiladi, topshiriq to'g'ri bajarilganmi yoki yo'qligini, talabalar bajarilgan ishning mazmuni va natijalarini qay darajada tushunganliklari va o'zlashtirganliklarini aniqlaydi, shuningdek, talabalar qanday bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirganliklarini tekshiradi va bajargan ishlarining sifatini baholaydi"[24].

Mustaqil ish talabalarning kognitiv faoliyati va o'qituvchining o'qitish faoliyati usuli sifatida ta'riflanadi. Ikkinchisi o'qituvchining talabalarning o'rganish, tashkil etish, kuzatish va faoliyati natijalarini tahlil qilish jarayonini dasturlashi bilan

tavsiflanadi. Mustaqil ish usullarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- topshiriqda bo'lajak mustaqil faoliyatning maqsadini belgilaydigan, talabalar uchun o'rganish uchun yangi savollar tug'diradigan va ish maqsadiga erishishga imkon beradigan o'zini o'zi nazorat qilish usullarini belgilaydigan tashkiliy tashqi rahbarning mavjudligi;

- talabalarning to'plangan bilim, ko'nikma va qobiliyatlaridan foydalanish, bu topshiriq mazmuniga mos keladigan va uni muvaffaqiyatli bajarishga hissa qo'shadigan aqliy jarayonlar va amaliy harakatlarni dasturlash imkonini beradi;

- o'quv jarayoni qisman topshiriqqa kiritilgan o'zini o'zi nazorat qilish va fikr-mulohaza elementlari tomonidan boshqariladi, bu o'qituvchiga nafaqat o'quvchilarning bilim olish darajasini aniqlash, balki bilim olish va uni amaliy qo'llash asosida yotadigan kognitiv jarayonlarni tushunish imkonini beradi.

Mustaqil ish chuqur bilim olish, faollik va mustaqillikni rivojlantirish hamda talabalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim usuli hisoblanadi. Mustaqil ishning mohiyatini tavsiflashda talabalarning ichki fikrlash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatini hisobga olish kerak, bu ularning amaliy harakatlari bilan yetarlicha bog'liq. Shuning uchun mustaqil kognitiv faoliyat uchun topshiriqlar talabalarning mavhum fikrlashini analitik va sintetik jarayonlar shaklida rag'batlantiradi, bu esa o'zini o'zi boshqarishning rivojlanishiga olib keladi. Amaliy harakatlarni bajarishda sensor bilish faollashadi, uni kontseptual fikrlash bilan birlashtiradi, chunki topshiriq talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan yangi tushunchalar va g'oyalarni o'z ichiga oladi. O'zini o'zi boshqarish orqali talabalar yana mavhum analitik va sintetik jarayonlarga o'tadilar.

Mustaqil ishning mohiyatini aniqlashda taqdim etilgan yondashuvning afzalligi shundaki, tadqiqotchi tashqi jihatni tavsiflash bilan cheklanib qolmaydi, balki uning ichki mohiyatini ochib beradi, psixologlar P.E. Galperin, G.S. Kostyuk, A.N. Leontiev, A.M. Matyushkin, N.F. Talyzina va boshqalarning asarlarida "Mustaqil akademik ish" tushunchasini ta'riflashda G.M. Kodjaspirova va A.Yu. Kodjaspirov mustaqil ishning reproduktiv va ijodiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rib chiqadilar: "Mustaqil akademik ish - bu o'zining barcha tarkibiy

qismlarida - muammolarni shakllantirishdan tortib, monitoring, o'zini o'zi nazorat qilish va tuzatishgacha, oddiy vazifalardan murakkabroq, tadqiqotchi vazifalarga o'tish bilan talabning ma'lum darajada mustaqilligini nazarda tutadigan o'quv faoliyati turi. Mustaqil akademik ish talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning uzluksiz o'zini o'zi o'qitishga e'tibor qaratish vositasidir"[25]. Ushbu ta'rif mustaqil ishning tarkibiy qismlarini aniq belgilab beradi, talabalar faoliyatining mo'ljallangan xususiyatini (reproduktiv yoki ijodiy) ko'rsatadi. O'qituvchining talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishdagi roli nazarda tutilgan, ammo aniq ko'rsatilmaganligi chuqur nazariy asosga ega bo'lgan talabalarning kognitiv faoliyatining psixologik jihatlari va xususiyatlariga asoslanadi.

Talaba mustaqil ishlarini tasniflashning turli yondashuvlarini tahlil qilishda ular ancha keng asoslarga ko'ra farq qilishini ta'kidlash kerak. B.P.Esipov talabalar mustaqil ishlarini didaktik maqsadga ko'ra tasniflashni taklif qilgan. Shunga ko'ra, u quyidagilarni aniqlagan: yangi bilimlarni egallash maqsadida ishlatiladigan mustaqil ish; olingan bilimlarga asoslangan mustaqil ish; va talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini qayta ko'rib chiqish va sinovdan o'tkazish maqsadida mustaqil ish[26].

L.V.Jarova mustaqil ishlarning tasnifini turli o'quv vositalariga asoslanib o'rganadi: darslik bilan ishlash; xarita bilan ishlash; qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash; tarqatma materiallar bilan ishlash; hujjatlar bilan ishlash; kompyuter bilan ishlash va boshqalar. Biroq, bu yondashuv talabalarning kognitiv faoliyatining xususiyatini hisobga olmaydi. Shuning uchun L.V.Jarova quyidagi mustaqil ish turlarini ajratishni taklif qiladi:

1. Reproductiv vazifalar, o'quvchilardan asosan mavjud bilim va modellarni qayta tiklash bilan bog'liq reproductiv harakatlarni bajarishni talab qiladi, ko'pincha odatiy muammolarni yechish va mashqlarni bajarishda kuzatiladi. O'quvchilar bunday vazifalarni bajarish jarayonida taqlid (nusxalash) mustaqilligini namoyish etadilar.

2. Tadqiqot (evristik) vazifalar, bu o'quvchilarni materialni faol tushunishga, o'quv vazifasiga muqobil yechimlarni izlashga, o'qituvchi rahbarligida muammoli

vaziyatlarni tahlil qilishga va mantiqiy amallarni mustaqil bajarishga undaydi. Bilimlarni qo'llashda o'quvchilar mavjud modellarga bog'liq emas; ular operatsiyalarni bajarish uchun o'z usullarini taklif qiladilar, faol, tadqiqotchi mustaqillik darajasini namoyish etadilar.

3. Ijodiy ish, uni bajarish intensiv mustaqil faoliyatni talab qiladi. Natijada, talaba o'quv vazifasiga o'ziga xos yechim topadi, uni nafaqat "moslashtiradi", balki tadqiqot elementlaridan foydalangan holda qayta tiklaydi. Shuning uchun ijodiy faoliyatning "mahsuli" bu o'z fikrlari, baholari va faktlarni yangicha talqin qilishdir[27].

L.V.Jarova shuningdek, mustaqil ishni tasniflash muammosiga bunday yondashuv talabaning tayyorgarlik darajasini, uning kognitiv qobiliyatlarini hisobga olish va faoliyatning murakkabligini oshirishni rejalashtirish imkonini berishini ta'kidlaydi.

B.P.Esipov talabalarning mustaqil ishlarining funktsiyalarini belgilashda umumiy va maxsus funktsiyalarni ajratib ko'rsatdi. U umumiy funktsiyalarni quyidagicha tasnifladi:

ta'limiy (mustaqil ish o'quvchilarning xabardorligi va bilim olishini oshiradi; maktab maqsadlariga muvofiq har bir fan o'quv dasturida talab qilinadigan ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantiradi; va o'quvchilarga olingan bilim, qobiliyat va qobiliyatlaridan hayotda va ijtimoiy foydali ishlarda foydalanish imkonini beradi); rivojlantiruvchi (ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi - kuzatuvchanlik, izlanish, mantiqiy fikrlash va boshqalar); va ta'limiy (o'quvchilarda intellektual mehnat madaniyatini va maqsadlariga erishishga qiziqishni singdiradi). Maxsus funktsiyalar talabalarni mustaqil o'rganishga tayyorlashni o'z ichiga oladi[28].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqorida muhokama qilingan "talabalarning mustaqil ishi" tushunchasini aniqlashga yondashuvlar, uning turlari va funktsiyalarini umumta'lim maktab didaktikasi kontekstida tavsiflash, oliy ta'lim muassasasi ta'lim jarayoni tuzilmasida talabalarning mustaqil ishi o'rnini aniqlash uchun asos yaratadi.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, Davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi tufayli talabalarning mustaqil ishlarini oliy ta'lim muassasasi talabalarini

tayyorlashning muhim tarkibiy qismi sifatida tashkil etishga qiziqish sezilarli darajada oshdi.

Biroq, talabalarning samarali mustaqil ishlarini tashkil etish masalalarini hal qilishda yagona yondashuv mavjud emas. Avvalo, "talabalarning mustaqil ishi" tushunchasining turli xil talqinlari mavjud. Shunday qilib, S. I. Arxangelskiy mustaqil ishning mohiyatini belgilashda oliy ta'lim muassasasi o'quv jarayonining tuzilishiga tayanadi, bunda talabalarning vaqti majburiy mashg'ulotlarga va mustaqil o'qish uchun qo'shimcha vaqtga bo'linadi. Shuning uchun u mustaqil ishning ikki turini ajratib ko'rsatadi: majburiy, bu mashg'ulotlar paytida va ularga tayyorgarlik ko'rish paytida o'tkaziladigan va qo'shimcha, bu talabalarning shaxsiy qiziqishlari va moyilliklariga asoslanib, majburiy akademik ishdan tashqari o'tkaziladigan[29]. Biroq, mustaqil ishning taklif qilingan ta'rifi faqat uning tashqi jihatlarini ko'rib chiqadi. Mustaqil ish topshiriqlarini bajarishda talabalarning kognitiv faolligining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilmagan.

XULOSA

Bu fikrlar asosida aytish mumkinki, ilmiy-pedagogik jihatdan "talabalarning mustaqil ishi" tasnifi xilma-xil tarzda taqdim etilgan bo'lib, u ko'p funktsiyali va qirrali hisoblanadi. "Talabalarning mustaqil ishi" bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni, ularning shaxsiy motivatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan o'quv faoliyati turi, o'quv jarayonida nazorat qilinadigan va tashkil etiladigan usulini tanlash imkoniyati sifatida tushuniladi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni, jumladan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish tizimini takomillashtirish lozim.

Ilgari surilayotgan tadqiqot ushbu masalaga qaratilgan bo'lib, ya'ni talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligini epistemik ta'minlash maqsadida pedagogika fanlaridan "talabalarning mustaqil ishi"ni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirishdan iborat.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy fanlardan, xususan "pedagogika" fanidan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish tizimini takomillashtirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, "pedagogika" fani bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda asosiy poydevor hisoblanadi.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarning zamon talabiga mos shaxs sifatida shakllanishda va kasbiy hamda raqamli texnologiyalarga oid kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Shuning uchun, "pedagogika" fanini o'qitish samaradorligini oshirishda va bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirish tadqiqot mavzusining asosiy vazifalaridan biri sanaladi.

Ushbu vazifani bajarish uchun dastlab kuzatish ishlari olib borildi. Kuzatish Andijon davlat pedagogika instituti, Namangan davlat pedagogika instituti va Qo'qon davlat universitetining bo'lajak pedagogika o'qituvchilarini pedagogik fanlardan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish bilan bog'liq bo'ldi. Ushbu ta'lim yo'nalishiga pedagogika fanlaridan mashg'ulotlarni olib borayotgan pedagogka fani professor-o'qituvchilari bilan birgalikda turli xil o'qitish metodikalari to'g'risida suxbatlar o'tkazildi. Bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga (pedagogika fanlari) oid "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni va tashkil etish bo'yicha qilingan ishlar tahlil etildi. Tahlil etish jarayoni 2024-2025 o'quv yilida yuqorida qayd etilgan oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlardan (pedagogika fanlari) "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish holati tahlil qilindi. Bundan ma'lum bo'ldiki, bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga (pedagogika fanlari) oid "talabalarning mustaqil ishi"ga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligiga amin bo'ldik.

Bunga misol sifatida fanlardan, xususan "umumiy pedagogika" fanini fan dasturi tahlil etilganda ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida o'tiladigan mavzular bo'yicha adabiyotlarni to'plash, referat yozish, taqdimot tayyorlash, mavzularni o'qib kelish kabi topshiriqlar berish nazarda tutilgan. Bu kabi topshiriqlar "pedagogika" fanini rivojlanishiga to'sqinlik qilib, bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy ko'nikma va kompetensiyalarini talab darajasida rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitiladigan kasbiy fanlardan ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari vaqtida, ularning mazmunidagi ma'lumotlarni to'lig'icha yetkazib berish biroz mushkul hisoblanadi.

Chunki kasbiy fanlarning mazmunida zamonaviy amaliy va instrumental dasturlarni o'rganish, ulardan foydalanib turli loyihalar tayyorlashdan iborat. Bu kabi manbaalarni o'rganishda bo'lajak o'qituvchilarga ko'proq vaqt va izlanishlar talab etiladi. Shuning uchun talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligini epistemik ta'minlash maqsadida kasbiy fanlardan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish tizimini takomillashtirish bugungi kunda dolzar muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu muammolarni o'rganishga doir ilmiy adabiyotlarning nazariy tahliliga ko'ra, ayni paytda "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etishda quyidagi muammolar mavjud:

- bo'lajak o'qituvchisining kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasi hamda ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlarini yetarli darajada qondiradigan kasbiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga qo'yiladigan talablar o'rtasidagi nomuvofiqlik;

- bo'lajak o'qituvchilarining mahorati, pedagogik qobiliyatlari va ta'limni axborotlashtirish sharoitida, uni kasbiy faoliyatga tayyorlashning maxsus tashkil etilgan, pedagogik, psixologik va uslubiy texnologiyasining o'rtasidagi kamchiliklar;

- bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga oid mustaqil ravishda ta'lim olishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligi.

Keltirilgan muammolarni yechimlaridan biri, ya'ni "talabalarning mustaqil ishi"ni global tarmog'idan foydalanish madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi. Buning uchun esa bo'lajak o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni pedagogik shartlarini, tashkil etish modelini, tuzilmsini va metodikasini ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Абылова Г.Ж. Муסיқа таълими йўналишида информатикани ўқитишнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Нукус, 2018. – 48 б.
3. Муслимов Н.А., Қўйсинов О.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этишнинг назарияси ва методикаси // Монография. – Т.: «Фан», 2009. – 180 б.

4. Муқимов Б.Р. Талабаларни мустақил иш жараёнида интерфаол таълим методлари асосида дидактик компетенциясини такомиллаштириш (касб таълими йўналишлари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, – 2020. – 48 б.
5. Махмудова Д.М. Талабаларда мустақил ижодий фаолиятни ривожлантириш жараёнларида муаммоли масалалардан фойдаланиш” // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. –48 б.
6. Қўчқаров М. У. Талабаларда мустақил таълим олиш кўникмаларини ривожлантириш назарияси ва технологияси (“Олий математика” ўқув фани мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. нукус – 2021. – 48 б.
7. Bakieva X.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand, 2019. – 48 b.
8. Iminaxunova I.X. Bo'lajak mutaxassislarining mustaqil ta'lim japyonlarini rivojlantirishning nazariy asoslari (tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'rganiladigan ingliz tili asosida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disseptatsiyasi avtoreferati. Namangan – 2021. – 54 b.
9. Boltaboev S.A. Ta'lim jarayonida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish mexanizmlari // Zamonaviy ta'lim / Современное образование 2019, 7(80). – В. 17-22.
10. Qambarov M.M. “Talabalarning mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish (pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida)”// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2019.–48 b.
11. Hayitova I.I. Axborot ta'lim muhitida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish (Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 50 b.\
12. Tursunov M.A. “Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish asosida talabalarning mustaqil ta'lim olish metodikasini takomillashtirish (Axborot texnologiyalari fani misolida)” // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 50 b.
13. Qo'qonboeva Sh.R. “Bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi (mustaqil ta'lim va pedagogik amaliyot asosida)” // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 50 b.
14. Axmedova M.E. “Modul-kredit tizimi uchun tilshunoslik fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari”, // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Nukus, 2022. – 50 b.
15. Dilshodbekov T.D. «Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining rus tilidan mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasi» // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.–Toshkent, 2022.–50 b.
16. Boratova M.G'. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta'limdan foydalanish metodikasini takomillashtirish (Biologiya o'qitish metodikasi fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2022. – 50 b.

17. Yaxshiboeva D.T. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirish (biotexnologiya fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Toshkent, 2022. –146 b.
18. Орлов, Л.Л. Принципы обновления содержания нелагогической подготовки будущего учителя / Л.А.Орлов // Обновление содержания и инновационные методы преподавания гуманитарных наук в высшей школе: тезис. докл. Междунар. научн.-метод. конф. - Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 1992. - С. 325-327.
19. Пискунов, Л.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / Л.И.Пискунов // Педагогика. - 1995.-№4.-С. 59-63,
20. Срода, Р.Б. Воспитание активности и самостоятельности учащихся в учении / Р.Б.Срода. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.-С. 7.
21. Есинов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П.Есинов. - М.: Учпедгиз, 1961. - С. 15.
22. Жарова, Л.В. Учить самостоятельности / Л.В.Жарова. - М.: Просвещение, 1993. С. 103
23. Пилкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся / П.И.Пилкасистый. - М.: Педагогика, 1972. - С. 27.
24. Гуряк, в.К. Самостоятельная работа учащихся / В.К.Буряк. - М.:Просвещение, 1984. - С. 10.
25. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь / Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров. - М.: Академия, 2000.-С. 134.
26. Есинов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П.Есинов. - М.: Учпедгиз, 1961.
27. Жарова, л.В. Учить самостоятельности / Л.В.Жарова. - М.: Просвещение, 1993. - С. 108.
28. Есинов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Б.П.Есинов // Материалы педагогических исследований, М., 1961. - Вып. 115. - С. 5-37
29. Архангельский СИ. Учебный процесс и особенности школы, его закономерности, основы и методы: Учеб.- метод. пособие/С.И.Архангельский. - М.:Высш. школа, 1980.